Нарешті мама дозволила Павликові піти в двір до хлопців, і Павлик вистрибом вискочив з дому. Та у дворі він мимоволі затримався. Ціла купа дітвори згрудилась навколо Костя Піддубного, Павликового приятеля й однокласника, що жив у цьому ж дворі. Павлика зацікавило, чого-го вони пнуться і зазирають один одному через плече.

Кость щось показував на простягнутій долоні й гордовито відповідав комусь:

— Питаєш! Звісно, справжній! Тільки не "конпас", а — компас.— Для більшої певності &Ін додав: — Морський компас.

Повернувши нікельоване кружальце в різні сторони, щоб усі могли переконатись, що стрілка однаково показує

на двірникову квартиру, цебто на північ, Костя похвалявся далі:

— І ще атлас подарував, там усі карти, які тільки є на світі. А Сашкові — накрутного глісера. Ну, чисто як справжній, тільки що маленький...

Павлик підійшов до гурту й собі спрагло, з затаєною заздрістю розглядав справжній морський компас. Ще вчора ввечері Кость сказав Павликові, що до них приїхав погостювати дядя Михайло з Миколаєва. Той самий, що кораблі будує. Це, мабуть, його подарунками і хвалився Кость. Павлик протиснувся наперед і вже хотів просити Костя дати і йому подержати компаса, але Кость, побачивши Павлика, з яким мав незабаром їхати до піонерського табору, схопив його за руку й мерщій одвів убік.

— Це нам пригодиться в таборі, коли в похід кудись підемо, правда?.. Знаєш що—ходім зараз до нас: покажу атлас і попросимо дядю Михайла щось розказати. Він і на Чорному морі плавав, і навіть у підводний човен лазив.

У Павлика було сьогодні багато інших справ, але побачити та послухати чоловіка, що сам будує кораблі й потім же на них плаває в морі,— це не кожному випадає. До того ж — компас, атлас, маленький глісер!., і Павлик, не вагаючись, побіг слідом за Костем.

Смаглявий, кремезний дядя Михайло в незастебнутому білому кітелі сидів на дивані, посадивши собі на коліно п'ятилітнього Сашка. Сашко мацав на дядиному кітелі золоті ґудзики з якірцями й допитувався, ким краще бути на кораблі — матросом чи капітаном. Павлик, затамувавши дух, зачудовано подивився на незнайомого, дивуючись із сміливості Сашка: отак запанібрата розмовляти з таким великим чоловіком, ще й. ґудзики йому крутити!.. Тим часом Костикові не терпілось похвалитися перед Павликом своїм дядею, і він, перебивши на правах старшого Сашка, одразу перейшов до діла:

— А скажіть, дядю, чи важко ото будувати кораблі?

— Чи важко будувати? — перепитав дядя Михайло, хитрувато примруживши очі.— Розуміється, важко, коли не вмієш, а от коли навчишся, тоді сама робота тобі в руки проситься.

Дядя Михайло сказав щось мудрувате, і ні Кость, ні Павлик не збагнули гаразд, чого це і як то робота в руки проситься. А Сашко, який усе ще думав про своє, спитав:

— А хто старший — боцман чи капітан?

Щоб витягти дядю на розмову й воднораз не дати малому Сашкові відвернути дядину увагу, Кость знову спитав:

— А як же ви самі навчились?

— Вчаться на це діло в спеціальних інститутах. Тільки спочатку треба добре вивчити математику — алгебру, геометрію.

— А навіщо ж алгебра? Це ж кораблі будувати, а не гроші там якісь лічити!..— здивувався Кость.

— Як це навіщо? Саме для того, щоб збудувати корабель, і потрібна математика. Хто ж за тебе обчислить, скільки чого треба, який буде той корабель заввишки, завдовжки...

Кость спохмурнів. Він нишком уже мріяв, скінчивши школу, поступити туди, де вчився дядя Михайло, щоб і самому стати кораблебудівельником, а тут, виявляється, треба математику добре знати.

— Чого насупився? — посміхнувся дядя Михайло.— Чи не сваришся, бува, з алгеброю?

— Я до неї нездібний. Ледве на трійку витягнув...— сумно проказав Кость.

— Нездібний? — здивувався тепер уже дядя Михайло, аж пересадив Сашка з коліна на диван.— Це дурне верзеш. "Нездібний", хе! Я теж колись "нездібний" був, та один добрий чоловік вибив мені ту дурницю з голови.

— А хіба можна з нездібного стати здібним? — невпевнено спитав Кость і спідлоба глянув на дядю.

— Можна з ледаря стати працьовитим, із затурканого — сміливим. От у чому річ! Послухайте, як зі мною було, може, й вам пригодиться. Сідайте.

Дядя Михайло зручніше сів на дивані і відкинув рукою з чола довгого гарного чуба, Кость примостився поруч Сашка, який притих, задоволений, що його не виганяють з товариства старших, а Павлик

тільки приступив до бильця дивана, не зважуючись сісти в присутності такого визначного дяді.

Дядя помовчав хвилину, втокмивши очі в стелю, а тоді почав:

— ...До школи імені Франка я попав серед навчального року. Саме наприкінці зими нам дали квартиру на Лук'янівці, от ми й переїхали сім'єю туди з Куренівки. Батько твій був тоді не набагато більший за Сашка, а я вже був школяр, до третьої групи, чи класу, як тепер кажуть, ходив. Неподалеку від нашої нової квартири була простора двоповерхова франківська школа з великими, як двері, вікнами. Та, признатись, мені спочатку було мало втіхи, що мене перевели до такої гучної школи, яку тоді вважали за зразкову. Ще в куренівській школі записали мене до нездібних. Бувало, на уроці вчитель каже іншим школярам: "Ви, діти, допомагайте Михайлові, бо він малоздібний, сам не впорається з домашнім завданням". Або завідувач, чи по-теперішньому директор, школи наприкінці року каже батькові: "Ваш син нездібний; звісно, важко йому дається наука, але все ж за літо треба його підігнати якось". Отак і пішла про мене слава "нездібний", "відсталий", одне слово, Михайло Піддубний — ні до чого, тільки школу ганьбить. Навіть у класі виділили мене в окрему ганебну групу відсталих, з якої інші учні кепкували: "Група одірви та викинь".

Привів мене батько до франківської школи, а я собі думаю: "Якщо я в куренівській задніх пас, то до цієї зразкової мені, нездібному, краще б і не рипатись".

І так ото я вклав собі в голову свою нездібність, що сиджу на уроці, кліпаю очима, а з думки мені не сходить: "Не тратьте, куме, сили, спускайтесь на дно..."

Правда, в цій школі мене поки що ніхто не прозивав нездібним, учителі приглядались до мене як до новака, учні були такі ж прості, як і я,— здебільшого діти лук'я-нівських робітників. Між ними я швидко

оббувся, а от учитель один і цікавив мене дуже, і в той же час я боявся його. Був це викладач рідної мови Степан Васильович Панасенко. Чого я боявся його? Зовні він був наче й зовсім не страшний — чорнявий, смаглявий, видати, лагідний літній чоловік. Ніколи він не нагримає, не підвищить голосу на будь-кого. Телепні, подібні до мене, були, виявляється, і в цій школі, але й вони пнулися з усіх сил, щоб з рідної мови мати, якщо не "відмінно", то принаймні "добре". (Тоді не було теперішніх двійок, трійок, п'ятірок,— нам записували в щоденник: "незадовільно", "задовільно", "добре", "відмінно"). Але так уже повелось, що дістати з рідної мови, якої вчив нас Степан Васильович, навіть "задовільно", тобто теперішню трійку, вважалось між франківськими учнями за ганьбу. Це ж був найулюбленіший учитель! Та він мене цікавив не тільки тому. В школі всі знали й пишались тим, що цей учитель Панасенко був воднораз і відомий український письменник — Степан Васильченко. Хоч Степан Васильович і не любив, коли хто з учнів згадував його твори, мовляв:

"Прочитав оце, Степане Васильовичу, ваше оповідання "Мужицька арихметика"; ой цікаво!" Він одразу переводив мову на інше, та всі учні знали його оповідання. Прочитав і я ту "Мужицьку арихметику", "Романа" й "Свекра" і ще більше став його боятись.

Думаю собі: "Мені важко книжку прочитати, а Степан Васильович сам пише книжки. Яка-то здібна голова має бути, щоб книжки складати!" Сиджу на парті й потерпаю: ану ж спитає щось цей найрозумніший від усіх людей учитель мене, нездібного та відсталого!

Але він мене чогось не питав, тільки приглядався; зате з арифметики і географії я вже схопив "незадовільно". Ніяк не міг збагнути тих дробів і меридіани з паралелями плутав. З рідної мови ми дійшли вже до наростків, або суфіксів, як тепер кажуть, а я і з приростками, тобто префіксами, ніяк собі ради не дам. Одне слово — нездібний.

Був, пам'ятаю, кінець березня. Надворі сонце, десь з-за Дніпра повіває свіжий, вогкий вітерець. У шкільному дворі весело біжать струмочки від останніх латок талого брудного снігу. Учбовий день скінчився. Гучно лунає в порожньому коридорі дзвінок, сповіщаючи, що навчання сьогодні кінчилось, а з ним кінчились і мої муки. Оце мій час! Вискочу зараз із школи і — пропаде моя нездібність. На вулиці я такий же, як і всі діти. А вже як почнемо гратись у цурки, а ще більше в м'яча — хай ще позмагаються зі мною інші!

Галасливою юрбою вискочили ми з класу, і враз порожній і німий досі коридор ожив, заповнився школярами, вигуками й сміхом. Після парти, книжок і зошитів так хочеться пострибати, поборюкатись!

Степан Васильович жив тоді при школі: отак, просто з коридора, двері до його кімнати. Він завжди виходив наприкінці навчання глянути, як учні йдуть із школи. Вийшов він і цього разу. І тільки-но діти побачили його низеньку постать коло стіни, як галас став ущухати, учні спинились і оточили улюбленого вчителя.

— Степане Васильовичу! Вже й у лісі снігу нема, ось-ось зацвітуть проліски та сон.

Усі знають, що Степан Васильович любить ці перші скромні весняні квіти.

— Може, в неділю, Степане Васильовичу, поїдемо в Пущу-Водицю збирати квіти?

— Ні, цієї неділі ще рано, але трохи згодом неодмінно поїдемо,— відповів Степан Васильович, і учні аж заплескали з радості в долоні. Вони так люблять ці подорожі з Степаном Васильовичем у ліс, у поле, збирати квіти, ягоди, гриби. А наступного літа вони гадають вирушити з ним пароплавом аж до Канева — на могилу Тараса Шевченка.

Я спинився також. Мене завидки беруть слухати, як ото інші школярі так по-простецькому балакають з Степаном Васильовичем. Захотілось і мені звернутись до нього, сказати йому щось привітне, але не насмілююсь і від того серджуся сам на себе. В дальньому кінці коридора якийсь запізнілий хлопчисько завів, пританцьовуючи, веснянки:

А вже весна, а вже красна,

Із стріх вода капле...

І всім учням уже кортить підхопити дружнім співом:

Молодому козакові

Мандрівочка пахне...

Я визирав за спинами інших. Раптом лагідні, темні очі Степана Васильовича спинились на моєму обличчі.

— А ти, Михайле, чого посмутнів? — підступив він до мене ближче.

— Та він, Степане Васильовичу, і досі не второпа, що таке приросток, а сьогодні ми вчили наростки, так він і зовсім спантеличився,— відповів за мене якийсь сміхотливий учень з гурту, а я від того зашарився весь і очі в підлогу втупив.

— Так-таки й справді не знаєш, що таке приросток? — нахилився до мене Степан Васильович. Мовчу, мов заціпило мені. Наче то не граматику я не вивчив, а невідь-що накоїв.— Я ж бо тебе питаю, скажи мені,— тихенько ворушить мене за плече Степан Васильович.

Я тільки й спромігся промимрити собі під ніс:

— Умгу...

— Ну, хлопці, хто — додому, а ми з Михайлом поговоримо, розберемося в тих капосних приростках! — Степан Васильович потягнув мене вбік і помалу повів до своєї кімнати. Тепер уже мої товариші заздрили мені, дивлячись, як я тупцяю в своїх благеньких чобітках з рудими халявками до завітної кімната. Воно, звісно, мало радості не розуміти граматики, але хто б не хотів побувати в просто прибраній кімнаті Степана Васильовича, побути з ним ще кілька хвилин.

Не причиняючи дверей, Степан Васильович зайшов до своєї кімнати й посадив мене проти себе.

— А скажи мені, Михаиле, яке це дерево не схиляється перед бурею?

Я насторожився: чого це він про таке питає, приростки — це ж граматика, а не природознавство? Коли б це інший учитель спитав, я б одразу почав думати, які це підступи криються в цьому чудернацькому запитанні, але тут я тільки роззявив рота, зморщив чоло і не одразу, вагаючись, відповів:

— Яблуня?

— Чому ж яблуня? Ні, подумай краще.

Я мусив трохи подумати і нараз радісно усміхнувся:

— Дуб!

— Еге ж, дуб,— ствердив Степан Васильович.— Ну, а тепер скажи своє прізвище.

— Піддубний,— відповів я, ніяково всміхаючись і починаючи здогадуватись, куди то хилить Степан Васильович.

— Добре. Під-дуб-н-ий. Чи є в твоєму прізвищі слово "дуб"?

— є.

— А що до нього приросло спереду? На цей раз я упевнено відповів: Приросло "під".

Отже, де буде в твоєму прізвищі приросток?

— Приросток буде "під",— уже рішучіш відповів я, трохи ще соромлячись своєї некмітливості й разом з тим радіючи, що збагнув нарешті граматичну премудрість.

— Ну ось, а ти журився! — лагідно усміхнувся Степан Васильович. Він загадав мені знайти корінь та приросток ще в кількох словах і, коли побачив, що я знаходжу їх уже так спритно, як ручку чи олівця в своєму пеналі, знову повернувся до мого прізвища.

— А де ж буде в твоєму прізвищі закінчення? Назви його.

Про закінчення я визудив напам'ять з граматики так, що не зупиняючись одразу бухнув:

— Ий, а, е.

— Стривай, стривай! Хіба ж тебе кличуть: Піддуб-нийае? Ти ж либонь,— Піддубний?

Я одразу збагнув, що ляпнув дурницю, і миттю виправився:

— Закінчення в мене "ий".

— Добре! А що ото за "н", що стоїть у твоєму прізвищі між коренем "дуб" і закінченням "ий"?

— Наросток? — нерішуче відповів я, сам не вірячи, що докопався до істини.

— Це буде наросток. Бачиш, сам знайшов його, значить, не святі горшки ліплять, га, Михаиле? — сказав мені на прощання Степан Васильович і весело засміявся, аж блиснули в нього під чорними вусами два ряди рівних гарних зубів.

З того дня стало в мене з граматикою діло на мазі: послухаю уважно на уроці, а вдома сам, без нікого, дійду, що воно й до чого. А от з арифметикою в мене, як було "незадовільно", так далі і лишилось. Інші вже складати й віднімати дроби навчились, а я ще й досі не збагну, що то воно таке дріб. Дивлюсь на дробні цифри, а вони мені — як китайські літери^— тільки миготять в очах, а нічого в них не второпаю. "Це, мабуть, я тільки до арифметики нездібний",— думаю собі і гірко мені, що та арифметика з дробами поперек дороги мені стоїть.

Учитель арифметики був з молодих, заклопотаних, усе поспішав кудись. Кінчить урок — і тільки ми його й бачили. Поставив мені вдруге "незадовільно" і мелькнув з класу. Виходжу я того дня останнім із школи, а тут Степан Васильович із шкільного садка йде з прутиком у руці.

— Чого це ти, Михаиле, знову сумний?

— Та до арифметики я нездібний...

— Що таке? Ану розкажи.

Присів він зо мною на шкільному ґанку, і я йому розповів, як мені дроби в голові не вміщаються. Вислухав він мене і знову його обличчя заясніло в усмішці:

— І скажеш же таке—"нездібний"!.. Ну, давай удвох розберемось, що то за штука дріб. Бачиш у мене прут у руці? Скільки я маю прутів? ,

— Одного.

— Так, одного. А тепер я переломив його надвоє— скільки половинок?

— Дві.

— А тепер кожну половинку ламаю надвоє,— скільки то буде від цілого прута кожний цей цурпалок?

— Четверта частина прута.

— О! Бачиш? А ти: "Нездібний, нездібний"! Казав же тобі, що не святі горшки ліплять,— і знову сміється.

Почав я мимоволі сміятись. З самого себе смішно: таке воно просте, ті дроби, нічого мудрого в них нема, то я сам заворожив себе. Отут на шкільному ґанку навчився я на тих паличках складати й віднімати дроби, а голов-не,відтоді назавжди викинув з голови думки про нездібність. Нема нічого такого, що його не можна було б зрозуміти й вивчити. То тільки здуру ману на себе напускають, мовляв, нездібний та незугарний. Треба Лиш захотіти та напружитись, коли тобі важко. І все!

Школу кінчив я на "відмінно" і до інституту легко склав вступні іспити. Був я вже студентом. І ось у серпні 1932 року приїхав з практики до батьків на кілька днів до Києва перед початком навчання. І дізнався я, що тиждень тому поховали на Байковому цвинтарі нашого любого

вчителя, Степана Васильовича Панасенка, видатного українського письменника Степана Васильченка. Тяжко мені стало, немов я рідного батька втратив, а може, й більше щось. Пішов я на Байків цвинтар, поклав на свіжу могилку букет айстр і пригадав, як він любив проліски та сон. Жаль мене охопив, що нема наприкінці літа цих перших квітів весни, а то я ними всю могилу б всипав. Стою я над маленьким горбочком сирої землі, і не вірить-ся мені, що вже нема на світі того прекрасного вчителя. І все мені здається, що десь він ще є, десь каже якомусь "нездібному", як мені колись:

"І скажеш же таке! Та не святі горшки ж лйілять!"

Дядя Михайло замовк, замислившись, мовчали і його слухачі.

Кость дав собі слово з нового навчального року неодмінно надолужити алгебру, а Павликові було шкода, що помер веселий учитель, а то б Павлик спитав його, як треба краще взятись за англійську мову, що так важко дається йому. І навіть Сашко подумав, чи не слід йому вже почати вчитись арифметики, щоб скоріше стати капітаном або боцманом.